

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕНИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата своего ненавидить, ложь есть.
Соборно[е] послание Иоанна. Глава 4, с. 20

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жніва!
Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля. /349/
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..

І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претесея знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.
Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить /350/
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтесь! образ Божий
Багном не скверніте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані Раю.

Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узловатий,
А більш нікого!..» — «Добре, брате,
Що ж ти такеє?»
«Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм».
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду — /351/
Всі знаєте. А свої
Дас[т]ьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже, —
Отойді ми заходимось!..
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люде.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Музика та й годі.
А історія!.. поема
Вольного народа!
Що ті римляне убогі!
Чортзна-що — не Брути!
У нас Брути! і Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову

Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани /352/
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.
Може, чванитеся, що братство
Віру заступило.
Що Синопом, Трапезондом
Галушки варило.
Правда!.. правда, наїдалися.
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить, —
Вам байдуже. Аби добра
Була для городу!
А чванитеся, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Заміс[т]ь пива праведною
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.

Повести за віком,
За німцями, недоріку, /353/
Сліпую каліку.
Добре, ведіть, показуйте,
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. за науку,
Не турбуйтеся, буде
Материна добра плата.
Розпадеться луда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе,
Учіться, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитай[те],
Щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрилися
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За що розпинали!
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата —
Нехай мати усміхнеться, /354/
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,

Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕНИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНСЄ ПОСЛАНІЄ

Джерела тексту:

чистовий автограф у рукописній збірці «Три літа» (ІЛ, ф. 1, № 74, арк. 78 — 86 звор.);
список І. М. Лазаревського кінця 50-х років XIX ст. з виправленнями Шевченка (ІЛ, ф. 1, № 88, арк. 24 — 28).

Подається за збіркою «Три літа».

Автограф датований: «14 декабря 1845, Вьюнища».

Датується за автографом: 14 грудня 1845 р., В'юнище.

Первісний автограф не відомий. Вперше поет прочитав послання своїм знайомим і друзям на літературному вечорі у В. В. Тарновського-старшого. М. М. Білозерський згадував: «Василий Васильевич Тарновский-отец (ум. 1865) рассказывал мне, что у него в сороковых годах в Кіеве бывали литературные вечера, которые посещали Н. И. Костомаров, Василий Михайлович Белозерский и другие друзья и знакомые Тарновского, и в числе их и Шевченко. Однажды пришел он и прочитал только что написанное им известное „Послание до земляків“. Общее содержание этого произведения, и в особенности те места, где говорится о казачьих гетманах, которых Шевченко первый понял и выставил в их истинном виде, произвело на всех присутствующих потрясающее впечатление: с этого момента преклонение ясновельможным и представление их героями-рыцарями рушилось... Слово Шевченка низвело их с пьедесталов и поставило на надлежащие места» (Киевская старина. — 1882. — № 10. — С. 69).

У квітні — червні 1846 р., перебуваючи у Києві, Шевченко переписав твір з невідомого автографа до рукописної збірки «Три літа» з виправленнями в 9, 102, 114, 168, 176, 212, 251 — 252-му рядках. Твір набув остаточного вигляду.

У середині 1840-х років, до арешту Шевченка 5 квітня 1847 р., послання нелегально поширюється в рукописних списках, автор знайомить з ним учасників Кирило-Мефодіївського братства, у справі яких під час допиту в III відділі фігурували списки, зроблені В. М. Білозерським (ДАРФ, ф. 109, 1 експ., спр. 81, ч. 4, арк. 41 — 44), М. І. Костомаровим (*Там само*, ч. 3, арк. 55 — 56), О. В. Маркевичем (уривок — рядки 1 — 116. — *Там само*, ч. 12, арк. 35, 37, 38). Списки дещо різняться між собою, але всі походять, хоч і не безпосередньо, від автографа збірки «Три літа» з незначними різницями (див.: *Бородін В. С.* Твори Шевченка в архіві кирило-мефодіївців // *Збірник праць чотирнадцятої наукової шевченківської конференції.* — С. 114 — 126).

Від автографа збірки «Три літа» опосередковано походить список П. О. Куліша та невідомої особи (ІРЛ, ф. 3, оп. 19, № 70). З недогляду, очевидно, в ньому відсутні рядки 99 і 207 — 209, а в рядках 210 — 211 пропущено два слова: «Не турбуйтеся».

В «Історичному оповіданні» П. О. Куліш цитував послання:

Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте,
Не дуріте дітей своїх, /738/
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
(*Куліш П. О.* Хуторна поезія. — Львів, 1882. — С. 26).

У третьому рядку наведеного уривка є різниця (замість «Не дуріте дітей ваших» — «Не дуріте дітей своїх»), але важко сказати, чи це недогляд П. О. Куліша, чи, може, так було в якомусь попередньому автографі. Є такого типу різниця і в іншому уривку, що його наводить П. Куліш:

...Заговорить
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у Чорне море
Синів ваших, і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати. (*Там само.* — С. 39.)

Існував також список невідомою рукою 40-х років XIX ст.; його різночитання подано у примітках до «Кобзаря з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина» (Прага, 1876. — С. 64 — 71).

З невстановленого списку, як видно, дуже неякісного, наприкінці 50-х років XIX ст. послання переписав І. М. Лазаревський (ІЛ, ф. 1, № 88, арк. 24 — 28). Цей список не відбивав тексту, створеного поетом у рукописній збірці «Три літа», містив викривлення. Переглядаючи його після повернення із заслання, Шевченко зробив у ньому чимало виправлень, наблизивши текст до автографа у збірці «Три літа», а часом дав і нові варіанти, але правку не доведено до кінця і облишено.

Суттєві відміни проти автографа містив список М. О. Максимовича, різночитання якого подав В. М. Доманицький у своїй праці «Критичний розслід над текстом „Кобзаря“» (К., 1907. — С. 127 — 132). З них лише поодинокі збігаються з різночитаннями інших списків. Не повторюються вони і в іншому списку, що належав М. О. Максимовичу (РДАЛМ, ф. 314, оп. 2, № 25, арк. 31 — 38). Навіть назви різні: у першому — «Послання до мертвих і живих...», у другому — «І мертвим, і живим...». Останній список взагалі ближчий до автографа у збірці «Три літа».

До списку, що належав М. О. Максимовичу і тепер зберігається в РДАЛМ (ф. 314, оп. 2, № 25, арк. 31 — 38), близький список О. М. Бодяньського (ІЛ, ф. 99, № 138, с. 605 — 613).

Значні розбіжності з основним текстом містять списки у примірнику «Кобзаря» 1860 з рукописними вставками (ІЛ, ф. 1, № 535, с. 22 — 32), у рукописній збірці «Сочинения Т. Г. Шевченка» 1862 р. (ЦДАМЛМУ, ф. 506, оп. 1, № 4, с. 290 — 299), невідомою рукою (ІР НБУВ, I, 561, арк. 3 — 8 звор.; 7450, арк. 19 звор.), у рукописному «Кобзарі» І. І. Сердюкова 1857 р. (ІЛ, ф. 1, № 80, с. 49 — 56).

Список невідомою рукою (можливо, А. Слюсарчука) у ЛНБ (ф. 1, № 432) має помітку олівцем на титулі: «З тих часів, як ще поезії Шевченка галицька молодіж переписувала і передавала з рук до рук». Він відноситься до першої половини 60-х років XIX ст. і походить, як і список Т. Грушкевича (*Там само*, ф. 41, № 140, с. 39 — 49), від першодруку. Список К. Климковича (*Там само*, ф. 11, спр. 4349, с. 95 — 104) є копією з видання «Поезії Тараса Шевченка» (Львів, 1867). /739/

Незначні різночитання є у списках П. О. Куліша (ІЛ, ф. 1, № 653), у списку, що належав Л. М. Жемчужникову (різночитання див.: ЗНГШ. — 1901. — Т. 39. — С. 1, і «Кобзар», 1893. — Ч. 1. — С. 287 — 294), у збірці «Стихотворения Шевченка» (ЦДАМЛМУ, ф. 506, оп. 2, № 7, с. 15 — 25), невідомою рукою (ДАРФ, ф. 112, оп. 2, № 471, арк. 29 звор. — 37), у рукописному «Кобзарі» 1866 р. (ІЛ, ф. 1, № 842, арк. 859 — 863), у рукописній збірці 1889 р. (ІЛ, ф. 1, № 84, с. 1 — 14).

Вперше надруковано у збірці «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциг, 1859. — С. 24 — 34).

Вперше введено до збірки творів у виданні: Поезії Тараса Шевченка. — Львів, 1867. — Т. 1. — С. 9 — 16. У Росії вперше надруковано без купюр у виданні: *Шевченко Т. Кобзарь*. — СПб., 1907. — С. 260 — 267.

Аще кто речеш, яко люблю Бога... — епіграф узято з Першого послання Іоана Богослова: «Коли хтось каже: „Я люблю Бога“, а брата свого ненавидить, — неправду говорить» (Гл. 4. В. 20). Завершується ця глава заповіддю, яку Шевченко зробив провідною у своєму посланні землякам-українцям: «І таку ми заповідь одержали від Нього: „Хто любить Бога, той нехай любить і брата свого“» (Гл. 4. В. 21).

На розпуттях велелюдних... — перегук з біблійними Книгами Єремії та Єзекіїла.

І потече сторіками Кров у синє море... — в основі цієї шевченківської перестороги сучасникам лежать образи з Одкровення Іоана Богослова: «І другий ангел посурмив, і мов гора велика, огнем розпалена, була кинута в море: і стала третина моря — кров'ю» (Апокаліпсис. Гл. 8. В. 8); «...третій вилив чашу свою на річки і на джерела вод: і стала кров» (Апокаліпсис. Гл. 16. В. 4).

Німець скаже: «Ви могли». — Натяк на те, що в тодішній історичній науці була поширена думка про монгольське походження слов'ян. Про це Шевченко міг читати у перекладеній О. М. Бодяньським книжці П.-Й. Шафарика «Славянские древности». Згадуючи німецьких істориків В. Шюца, І. Паррота та ін., автор зазначав: «Одни только те писатели, для коих в их тесном кругозоре познаний мир славянский еще по сю пору покрыт непроницаемым мраком, не перестают, вопреки просвещению нашего века, причислять народ славянский к племени монгольскому...» (*Шафарик П. И. Славянские древности*. — М., 1837. — Т. 1. — С. 69).

Тамерлан — Тімур (1336 — 1405), середньоазіатський емір і завойовник, правитель військово-феодалної держави в Середній Азії з столицею в Самарканді (1370 — 1405). Здійснивав спустошливі напади на Іран, Малу Азію, Закавказзя, Індію.

Коллар Ян (1793 — 1852) — чеський і словацький учений і поет, який послідовно обстоював ідею єднання слов'янських народів. Великої популярності набула його поема «Дочка слави», уривок якої О. Бодяньський опублікував у своїй книжці «О народной поэзии славянских племен» (1837). У журналі «Отечественные записки» (1840. — Кн. 1 — 2) опубліковано статтю Я. Коллара «О литературной взаимности между племенами славянскими». Очевидно, з цими творами Шевченко був обізнаний.

Танка Вацлав (1791 — 1861) — чеський філолог і поет, діяч чеського національного відродження. Разом з Й. Ліндою створив збірки поезій «Краледворський рукопис» (1819) і «Зеленогорський рукопис» (1820), підробивши їх під пам'ятки давньої чеської літератури. Переклав «Слово /740/ о полку Ігоревім» чеською мовою. Як і Я. Коллар, обстоював ідею слов'янського єднання.

Слов'янофіли — представники одного з напрямів суспільно-політичної думки Росії 40 — 50-х років XIX ст. Найбільш відомі з них — О. С. Хом'яков, брати І. В. та П. В. Киреевські, І. С. та К. С. Аксакови, Ю. Ф. Самарін, О. І. Кошелєв, І. Д. Беляєв. Історичний розвиток Росії і слов'янських народів загалом

слов'янофіли протиставляли Заходу, боючись впливу західних ідей. Їхні погляди були складними й суперечливими, з часом зазнавали відчутної еволюції в бік консерватизму. В 40-х роках критика слов'янофілами кріпосницьких порядків, заклики глибше вивчати національну історію мали прогресивне значення, але вже й тоді слов'янофіли, на противагу «західникам», звеличували офіційне православ'я, обстоювали думку про самобутній шлях розвитку Росії через поземельні общини. З роками ці тенденції посилювалися і в другій половині 50-х років, коли царизм, побоюючись народного повстання, вирішив скасувати кріпосне право «зверху», звели нанівець окремі вияви опозиційності слов'янофілів щодо самодержавства. Шевченкові рядки спрямовані проти тих доморослих слов'янофільствуючих «земляків», які дбали про об'єднання слов'ян під скіпетром російського царя-самодержця, нехтуючи інтересами розвитку українського народу, передової суспільно-політичної думки.

Брут Люцій Юній — керівник повстання в Римі 509 р. до н. е., внаслідок якого повалено імператорську владу і встановлено республіканський лад. За участь у змові проти республіки засудив до страти двох власних синів.

Брут Шарк Юній (85 — 42 рр. до н. е.) — римський політичний діяч, один із головних учасників змови проти Юлія Цезаря і вбивства його (44 р. до н. е.). Обстоював республіканський лад правління. Зазнавши поразки в боротьбі проти другого тріумвірату (Октавіан, Антоній, Лепід), 42 р. до н. е. покінчив самогубством. Ім'я Брутів набуло символу громадянських чеснот.

Коклес (Одноокий) Публій Горацій — легендарний герой, який 507 р. до н. е. врятував Рим від етрусків, один захищаючи міст через річку Тибр.

Титло — значок над скорочено написаним словом у церковнослов'янських книжках.

Раби, подножки, грязь Москви, Варшавське сміття — *ваши пани Ясновельможнії гетьмани*. — Так вперше гнівно й беззастережно Шевченко охарактеризував поведінку тієї верхівки української козацької старшини, яка поперемінно виступувала то перед російським царизмом, то перед польською шляхтою, цілковито нехтуючи інтересами власного народу.

Синоп, Трапезунд — турецькі міста на узбережжі Чорного моря, на які, щоб визволити полонених, часто нападали запорозькі козаки, підпалюючи ворожі кораблі.